

Uskomisen ja epäilyn kyvyistä

Olli Piirtola
LKT, psykiatri, ryhmäpsykoanalyttikko

Johdanto

Tässä katsauksessa uskomista tarkastellaan evoluutiopsykologian, kleinilaisen psykoanalyysin ja mielikuvituskyvyn näkökulmista evolutiivisena kyynä ja kulttuurisen oppimisen ehtona. Spontaani uskomisen johtaa houkutteleviin ja tyydyttäviin epätosiin uskomuksiin. Todellisuus avautuu, kun niistä luovutaan. Siihen johtaa henkinen kehitys ja tiedon kasvu. Täysi kyvyttömyys luopua vääristä uskomuksista on mielisairautta.

Jokapäiväisen elämämme hetki hetkeltä vallitseva turvallisuuden tunne riippuu uskostamme omaan, läheistemme ja meille tärkeiden hahmojen hyvinvointiin. Uskomisen nojaa todennäköisyyteen, ei varmuuteen. Kuitenkin tuloksena on sellainen tunteenomaisen tilanne, joka vastaa varmuutta. Uskonvarmuutensa menettämistä johdonmukaisesti seuraavan mielentilan on jokainen joskus löytänyt itsensä. Jotkut onnettomat yksilöt elävät jatkuvasti epäillen arjen sujumiselle tärkeitä uskomuksiaan. (Britton, 1998, 8.)¹

Uskomisen on hyvin varhainen esikielellinen kyky, jonka vastinpariksi myöhäisemmän kieli-kyvyn ja käsitteellisen ajattelun kehittymisen myötä nousee epäilyn kyky. Uskomisen katsotaan myötäsyttyiseksi, epäily taas opituksi ominaisuudeksi. Uskomisen nähdään kaiken oppimisen edellytykseksi. Spontaani uskomisen johtaa toiveiden ja pelkojen värittämiin uskomuksiin, jotka ovat lähtökohtaisesti epätosia. Asioiden ja ilmiöiden todellinen luonne paljastuu vasta sitten, kun epätosista uskomuksista luovutaan. Epätosista uskomuksista luopumisen tekevät mahdolliseksi yksilöllinen henkinen kasvu ja yhteisöllinen tiedon kasvu. Haaste on epätosien uskomusten houkuttavuus ja tyydyttävyys sekä yksilöiden rajalliset kyvyt ottaa vastaan kasvavaa tietoa ja ymmärtää tieteen edistystä. Äärimmillään kyvyttömyys luopua epätosista uskomuksista on mielen sairautta.

Uskomista on pidetty niin itsestään selvänä, että sitä on harvemmin problematisoitu kyynä tai ominaisuutena. Psykiatri on toki joutunut ihmettelemään, miten meillä ihmisillä on mahdollista ryhtyä kiven kovaan uskomaan aivan outoihin ja ennen kaikkea järjenvastaisiin asioihin ja ilmiöihin. Uskomisen on antanut meille jumalat, profeetat, sankarit, uskonnot, ideologiat, sodat, luottamuksen, menninkäiset, diktaattorit, sosiaalisuuden, tieteen, teknologian, politiikan, orjuuden, huivipakon, eriarvoisuuden, muut yhteiskunnalliset hierarkiat, luottamuksen, hyväuskoisuuden, huijaamisen, petoksen, salaliittoteoriat ja äärettömän paljon muuta. Uskomisen on

---

¹ Lainaukset Ronald Brittonin teoksesta *Belief and Imagination* ovat kirjoittajan suomentamia.

yhtäältä meille perin henkilökohtaista ja toisaalta se on perusta koko yhteiskuntamme sosiaaliselle järjestykselle ja maailman hallinnollisille järjestelmille. Uskomisen kyky on myös kaiken tiedonmuodostuksen, oppimisen ja tieteen perusta.

Uskomista voidaan verrata kävelykykyyn. Molemmille kyvyille on yhteistä, että niiden tehtävä on viedä meitä jonnekin, mutta suunta meidän on itse etsittävä. Kävelykyky ei ole jaloissa, vaan se on monen eri kyvyn yhdistelmä alkaen sisäkorvan tasapainoelimestä ja pikkuaivojen automaattisten liikeratojen säätelykeskuksesta. Kävely edellyttää lihasten, luuston, nivelten ja hermoston yhteistoimintaa siten, että verisuonet lataavat sen energiansaannilla. Vastaavalla tavalla uskomisen kyky rakentuu monista keskushermoston toiminnoista. Kummankin kyvyn ympärille on myös syntynyt laajojen kulttuurien kokonaisuus: kävelyn ympärille urheilu, tanssi, marssi ja vaellukset; uskomisen ympärille esimerkiksi valtaisa uskontojen ja ideologioiden vyyhti.

Taustaoletukset

Sovellettaessa Ochamin partaveitsi -periaatetta selittävien tekijöiden tulee olla yksinkertaisia ja oletusten määrän vähäisiä (Tieteen termipankki 2016). Evoluutioteorian mukaan lajeille valikoituu geneettisen valintapaineen myötä mahdollisimman hyvä kelpoisuus, joka tuo etua elossa säilymiseen. Se merkitsee hyvää lisääntymiskykyä. Välittömien tarpeiden tyydyttämisen ohella elävät organismit suuntautuvat tulevaan eli selviytymiseen ja lisääntymiseen lajityypillisen toiminnan avulla. Nykyihmisen lajityypillistä toimintaa ovat 1) kuvittelemisen ja fantisoimisen, 2) kielikyvyn mahdollistama laaja kommunikatiivinen yhteistoiminta, 3) jaettuun tietoon ja kuvitelmiin uskomisen ja uuden tiedon muodostaminen, 4) hallinnan saaminen elinympäristöstään ja -olosuhteistaan niitä tutkimalla, muokkaamalla ja manipuloimalla, 5) hallinnan pettäessä sopeutuminen ja alistuminen sekä 6) kriittinen ajattelu. Kriittinen ajattelu on kehittyäkseen jo edellyttänyt kielikykyä ja terävöityy yksilönkehityksessä, mutta uskomisen on meille lajityypillistä toimintaa syntymästä alkaen ja sellaisena on ollut ihmislajille ilmeinen valintaetu.

Uskomisen kykyä tarkastellaan tässä nativistisen evoluutiopsykologian, kleinilaisen psykoanalyysin ja mielikuvituskykyä koskevan uuden tiedon näkökulmista. Nativistinen evoluutiopsykologia hahmottaa, miten uskomisen kyky on lajityypillisesti kehittynyt, kleinilainen psykoanalyysi puolestaan, miten uskomisen kyky yksilöllisenä ominaisuutena saa alkunsa ja mielikuvituksen toiminta selittää niitä lukemattomia uskomuksia, joita ihmismieli on keksinyt. Ylikosken ja Kokkosen teoksessa *Evoluutio ja ihmisluonto* esitellään nativistisen evoluutiopsykologian teoria sekä sen kritiikki pääpiirteissään (Ylikoski & Kokkonen 2009, 172–228). Vaikka kirjoittajat katsovat, että lähestymistapa ei ole lunastanut lupauksiaan uudesta perustasta kognitiotieteelle ja yleisemmin ihmistieteille, niin tästä huolimatta sen oletukset kytkettyinä psykoanalyttiseen ajatteluun avaavat lupaavia näkymiä uskomisen ilmiön ymmärtämiseen.

Nativistinen evoluutiopsykologia

Evoluutiopsykologiassa kyseessä ei ole näön, ajattelun tai sosiaalisen käyttäytymisen tutkimiseen verrattavissa oleva metodologia, vaan evoluutiobiologian tietojen ja periaatteiden soveltaminen ihmismieleen, psykologiaa koskeva ajattelutapa (Cosmides & Tooby 1997, 1). Tätä luonnehtii viisi periaatetta: 1) aivot ovat fyysikaalinen organisaatio, 2) hermoratamme ovat muovautuneet luonnonvalinnan kautta ratkaisemaan muinaisten esi-isämme evoluutionsa aikana kohtaamia ongelmia, 3) tietoisuus on vain jäävuoren huippu; valtaosa mielen toimintaa

tapahtuu meiltä kätkeytyä, 4) eri hermoradat ovat erikoistuneet ratkaisemaan eri adaptiivisia ongelmia modulaarisesti, ja 5) nykyaikainen pääkallomme kätkee sisäänsä kivikautisen mielen (Cosmides & Tooby 1997, 4–12). Aivotoinnatt koostuvat lukemattomista pitkälle erikoistuneista modulaarisista mekanismeista tai hermoratapiireistä, jotka toimivat yhteistyössä nopeasti, tarkasti ja useimmiten niin automaattisesti, että niitä ei tiedosteta (Fodor 1983). Mallissa edellytetään korkeampia prosesseja, jotka tapahtuvat keskusjärjestelmässä. Tässä katsauksessa oletuksena on, että uskomisen on myös yksi modulaarinen toimintarakente.

Mielen moduuleista evoluutio on koonnut erilaisia kokonaisuuksia. Ne toimivat nopeasti, itsenäisesti ja rajoittuneesti ilman tahdonalaista kontrollia. Niillä on universaali kehityskaava ja luonteenomainen vaurioitumistapa. Kognitiiviseksi keskusjärjestelmäksi oletetaan tietoisuus, minuus tai mieli. Erikoistuneet mekanismit ovat nopeampia ja luotettavampia kuin ”yleisratkaisut” ja siksi luonnonvalinta on suosinut niitä. Lopputulokset ovat siten mosaiikkisia (Ylikoski & Kokkonen 2009, 194). Aivot eivät kuvaudu huippuälykkään ja kaikkietävän insinöörin täsmätuotteeksi, vaan eri rakennusaineista kootuksi kyhäelmäksi, jonka toimintaa pitävät kassassa kunkinhetkinen tietoisuutemme sekä pysyvämminkin minuutemme, identiteettimme ja persoonallisuutemme.

Kleinilainen psykoanalyttinen ajattelu

Kleinilainen psykoanalyysi on saanut nimensä englantilaisen psykoanalyytikon Melanie Kleinin (1882–1961) mukaan. Hän oli teoreetikko, joka keskittyi varhaisimpien psyykkisten tapahtumien tarkkailuun vastasyntyneen ja kehittyvän vauvan sekä äidin välillä. Kleinin mukaan vauvan varhaista mielen maailmaa oli mahdoton ymmärtää ilman hypoteesia varhaisen ajattelun erityislaadusta. Erityinen fokus oli käsitteessä tiedostamaton fantasia. Koska vauvalla ei vielä ole tiedostavaa minuutta, niin ei ole tietoisuuttakaan. Klein näki, että imeväisellä oli jo syntymästä alkaen näissä fantasioissaan pyrkimys objektsuhteeseen ja objektin muodostamiseen, kun taas Freud näki, että vauva eli primaarin narsismin vallassa ilman varsinaista objektihakuisuutta (Steiner 2003, 1–66). Vauva ei pysty muodostamaan kokonaisvaltaista suhdetta äitiin vaan ainoastaan osaan äidistä eli rintaan. Vauva ei ymmärrä, että hyvä ja ravitseva rinta voisi olla poissa silloin kun on nälkä. Tällöin vauvan mielen maailmassa rinta hahmottuu fantasioissa pahana. Tämän pohjalta Klein näki rakentuvan vähitellen myös alkeelliset hyvän ja pahan käsitykset. Kleinin käsitteitä voi maallikko kritisoida esittäen, että ne ovat vain mielikuvituksen tuotetta. Siinä mielessä tämä on totta, että teorianmuodostus aina edellyttää mielikuvituksen käyttöä. Tiiviin ja selkeän kokonaisesityksen Kleinin ajattelusta on laatinut Henrik Carpelan (1978, 84–97) ja laajan, seikkaperäisen esityksen tiedostamattoman fantasian käsitteestä tarjoaa Susan Isaacs (2003, 145–198).

Syntymän jälkeen alkaa ihmismielen olennaisten fantasioiden kehittyminen. Evoluutiivisen ihmistieteen kysymyksenasettelu silloin on: Miten tällaiset fantasiat ovat elinkelpoisuutta lisääviä rakenteita, vaikka ne ovat epätarkkoja, vääristäviä ja ihmistaimen mielihalujen ohjaamia? Mielihalut ja niiden turhautumien aiheuttamat aggressiiviset ja tuhoavat ylläkkeet ovat dynaamisia, elämää eteenpäin vieviä voimia, mutta niiltä puuttuu suunta ja päämäärä eli ohjautuvuus. Ohjautuvuus tulee tiedostamattomista perusfantasioista. Ne varustavat meidät etukäteen elämän olennaisia perustilanteita varten ja toimivat ennakoivina kategorioina.

Tiedostamaton ja tiedostamattomat fantasiat

Yhteistä nativistiselle evoluutiopsykologialle ja psykoanalyysille on mielen tiedostamattoman osan keskeinen merkitys. Modulaarisuuden periaate eli että rakenteet toimivat nopeasti, itsenäisesti ja rajoittuneesti ilman tahdonalaista kontrollia sopii erittäin hyvin yhteen psykoanalyttisen tiedostamattoman ja etenkin tiedostamattomien fantasioiden käsitteitä tarkasteltaessa. Näitä fantasioita voidaan rinnastaa ”tiedostamattomaan” verenpaineeseen, joka saadaan tiedostetuksi aiheuttamalla häiriö eli tekemällä syvä haava ja katkaisemalla valtimo. Se johtaa voimakaspaineeseen verenvuotoon. On myös epäsuora tapa: puristamme valtimoa, kunnes pulssia ei tunnu. Käytetty voima on se verenpaine. Psykoanalyysin menetelmä on vastaavalla tavalla epäsuoraa tiedostamattomien fantasioiden tutkintaa. Verenpaineen tehtävä on saada veri liikkumaan elimistössä, tiedostamattomien fantasioiden tehtävä on ylläpitää henkistä liikkuvuuttamme ja panna ajatuksia liikkeelle. Tiedostamattomien fantasioiden tai niiden johdannaisten esiin saaminen yksilötasolla on yksinkertaista: annetaan ihmisen nukkua ja tutkitaan unennäköä. Psykoanalyysi tutkimusmenetelmänä puolestaan aiheuttaa tutkittavan mielessä häiriön, joka paineistaa hänen fantasioitaan ja saa hänet kertomaan niistä tutkijalle. Tilanneyhteyttä analysoimalla tavoitetaan hänen tiedostamattoman mielensä sisältöä.

Psykoanalyysin mukaan kaiken inhimillisen tietoisien ajattelun ja kokemuksen takana on kuin verhottuina tiedostamattomia fantasioita ja niitä energisoivia viettejä. Viettitoiminta toteutuu fantasioiden kautta ja niiden ohjaamina. Fantasiat ”ratsastavat” vieteillä. Kuten verenpaine mahdollistaa verenkierron, niin viettien lataamat tiedostamattomat fantasiat energisoivat meidän tietoiset fantasiamme ja ajatuksemme. Ne voivat ääritilanteissa automaattisesti käynnistää käyttäytymistä, joka saa meidät suojautumaan uhilta tai suuntautumaan kohti hyvää tai haluttua. Toisinaan niiden johdannaiset tulevat tietoiseen mieleemme ja silloin koemme käyttäytymämme tietoisesti ja harkitusti.

Varhaiset fantasiat jäävät vaikuttamaan uskomuksina

Tiedostamattomien fantasioiden yhteistoiminta aistimisen ja uskomisen kykyjen kanssa tuottaa vahvoja uskomuksia. Primitiivisten fantasioiden pohjalta rakentuvat ensimmäiset uskomuksemme, jotka voivat värittyä äärettömän monilla eri tavoilla ja jotka vastaavasti herkistävät meidät uskomaan eri asioita uskomusten värikylläisestä paletista. Toisaalta mielikuvituksen latistaminen ja älyllinen laiskuus voi jättää meidät epäkypsien ja lapsenomaisten uskomusten vangiksi loppuiäksemme. Meillä varhaisimpana varustuksenamme on vain muutama perusfantasia. Ne voidaan ymmärtää geneettisesti välittyviksi esiuskomuksiksi siitä, minkälainen minä olen, minkälainen maailma on ja miten täällä pitää toimia. Ne ovat uskomisen kokemuksen alkeita. Fantisoidessaan erilaisia välttämättömiä tarpeitaan ja pelkojaan imeväinen luo pohjaa asteittain etenevälle ajattelukyvyilleen, joka alkuvaiheissaan on neurologisen kypsymättömyyden vuoksi kokonaisvaltaista ja eriytymätöntä, mutta ei sisällyksetöntä. Sisällöt ovat pelkistyneitä eli ne ovat primitiivisiä euforisia fantasioita omasta kaikkivoipaisuudesta, ahdistavia pelkofantasioita omasta haavoittuvuudesta ja tuhoutumisen uhasta sekä riippuvuussisältöisiä lohduttavia fantasioita jonkun toisen eli ensin äidin rinnan ja vähitellen koko äidin kaikkivoipaisesta huolenpidosta. Nämä varhaiset fantasiat eivät häviä, vaan ne jäävät taustalle vaikuttamaan psyykemme tiedostamattomaan osaan ja tulevat havaittaviksi sellaisissa poikkeustilanteissa, joissa mieleemme järjestyneisyys rikotaan tai se romahtaa. Perusfantasioita voi verrata sekä poikkeusolosuhteita tunnistaviin detektoreihin että tunnistamisen jälkeen toimintaan ohjaaviin suuntaviittoihin. Ne laukeavat kuten refleksit: nopeasti ja automaattisesti.

Mielikuvituskyky on antanut meille tahdon vapautta

Tuore hypoteesi mielikuvituskyvyn kehityksestä antaa luvan kyseenalaistaa sen evoluutiopsykologisen käsityksen, että aivojemme erikoistuneet hermoradat olisivat omiaan ratkomaan ensisijaisesti kivikautisten esi-isiemme kohtaamia metsästämiseen ja keräilemiseen painottuvia ongelmia (Vyshedskiy 2019, 89–109; Piirtola 2021, 25–32). Mielikuvituskyky on vapauttanut aivomme ratkomaan tehokkaasti pikemminkin mitä tahansa ongelmia missä aikakaudessa tahansa. Siksi voimme tyynesti luopua varhaisemman evoluutiopsykologian käsityksestä, että meissä asuisi ikuinen luolamies tai -nainen. Sen sijaan että toimisimme ”vaistomaisesti”, me toimimmekin taktisesti ja strategisesti. Tähän harkintaan vaikuttaa tilannekohtainen uskomuksemme siitä, mikä olisi paras vaihtoehto. Mielikuvituskyky on antanut meille sen vapaan tahdon, mikä jää jäljelle automatisoitujen fantasioiden tehtyä työnsä.

Aistiminen

Aistinelimet muodostavat ulkomaailmasta aistimuksen, joka johtaa aistihavaintoon ja valintaan sen suhteen, onko aistimus relevantti vai merkityksetön. Osa aistimuksista johtaa välittömään käyttäytymisvasteeseen ja silloin puhutaan reflekseistä. Aistien erilaisuudesta tai samantyyppisyydestä ihmisillä ja eri eläinlajeilla on hyvä esittely esimerkiksi Viitalan teoksessa (Viitala 2003). Aistimisen haasteena on aistittavan informaation tavaton runsaus, mikä johtaisi aistinjärjestelmien tukahtumiseen ilman suodatusta. Suodatus voi olla ulkoista (esimerkiksi hevosten silmälaput) tai sisäistä, mikä tapahtuu keskushermoston tasolla. Suodatuksen turvin elimistö varmistaa, että syntyvä aistihavainto on relevantti ja siis merkityksellinen tavalla tai toisella. Aistihavaintoa voidaan mekanismeiltaan verrata todeksi osoittautuvaan uskomukseen.

Uskomisen kykyä sisäisessä psyykkisessä maailmassamme

Psykoanalyttisen näkemyksen mukaan me elämme jatkuvasti kahdessa eri todellisuuskäsityksessä. Meillä on oma, sisäinen psyykkinen, fantasioiden sävyttämä ajatuksellinen todellisuutemme ja samanaikaisesti elämme suhteessa ulkoiseen todellisuuteen, reaali maailmaan. Usko ja uskomukset kuuluvat sisäiseen psyykkiseen todellisuuteemme, jossa usko antaa fantasioille ja ideoille todellisuutta todistavan luonteen. Aistihavaintoon verraten uskomisen on aktiivinen prosessi. Samoin kuten havaintoon, siihen vaikuttavat halu, pelko ja odotus. Niin tietoiset kuin tiedostamattomatkin uskomukset aiheuttavat seuraamuksia: ne herättävät tunteita, vaikuttavat havaintoihimme ja kannustavat toimintaan.

Uskomisen kyvyn tarkastelussa vertauskohtana on havaintokykymme. Lähtökohtaisesti me uskomme omiin aistihavaintoihimme eli pidämme niitä totena (Britton 1998, 10–14). Uskomisen kuitenkin on toisenlaista totena pitämistä. Se kohdistuu aistien jo havaitsemaan viestintään ja sen pohjalta vastaanotettuun informaatioon. Viestintä on jo omaksutun toden tai valheen vaihtoa. Osa viesteistä on epärelevanttia, osa taas äärimmäisen tärkeää informaatiota selviytymisemme ja menestymisemme kannalta. Valheellinen tieto taas on tuhoisaa. Uskomisen kohde välittyy aistien välityksellä ja silloin voivat kyseessä olla viittomat, muut eleet ja pantomiimit, varsinaisesti kieleen perustuva puhuttu tai kirjoitettu ja kuvina välitetty viestintä sekä niiden yhdistelmät. Uskomisen on ihmisen sisäisessä maailmassa verrattavissa aistihavainnon syntymiseen ulkoisessa, fyysisessä maailmassa. Usko antaa todistusvoiman sille, mikä on psyykkistä kuten havainto antaa todistusvoiman sille, mikä on aistein havaittavissa (Britton 1998, 11).

Myös sisäisen, psyykkisen maailman näkökulmasta vastaan tulevasta, uskottavaksi tarkoitusta informaatiosta valtaosa on mielenkiinnostonta ja turhaa, usein redundanssia eli toisteisuutta, kun taas varsin pieneksi jäävä osa on fundamentaalisesti tärkeää ja osa on väärää.

Uskottavaksi tarjotun asian uskottavuus – toimiiko se?

Uskomisen kannalta onkin keskeistä, mikä sitten on meille fundamentaalisesti tärkeää. Uskon syntyminen on harppaus kohti jotakin tuntematonta ja ennalta kokemattonta. Kleiniin viitaten ensimmäinen uskon harppaus on uskon syntyminen siihen, että avuton vauva selviää syntymänsä jälkeisessä eli äidin tuiki turvallisesta kohdusta katsoen ulkoisessa, kylmässä ja epävarmassa maailmassa. Ensimmäinen ja ratkaisevin uskonkokemus kohdistuu fundamentaaliseen asiaan eli ravintoon ja turvallisuuteen – siis äidin rintaan eli siihen, että se on olemassa, löydettävissä ja alati valmiina tarjoamaan maitoa. Silloin, kun äiti on paikalla ja pystyy imettämään, ei uskoa tarvita. Usko joutuu koetukselle, kun äiti on poissa. Uskoa tarvitaan, jotta vauva vakuuttuu, että tässäkin maailmassa kannattaa elää. Hyvässä vuorovaikutuksessa vauvalle syntyy kokemus, että rinta toimii ja myöhemmin vahvistuu kokemus, että äiti toimii. Karkeasti yksinkertaistaen: ensimmäinen uskonkokemus liittyy siis äidin rintaan, toinen hoivaavaan äitiin kokonaisuuksena, kolmas vähitellen muihin aikuisiin, neljäs sisaruksiin ja kavereihin, viides kouluun jne.

Uskottavuuden perustana on vertaisryhmä

Uskottavuuden kysymystä tarkasteltaessa vastaan tulee monta eri tasoa, joita ei ole mahdollista tässä avata. Tärkeintä on, että uskottavaksi tarkoitettu viesti tulee vertaisryhmäämme kuululta lajitoverilta. Varhaisvaiheiden kokemukset luovat pohjan vastaiselle uskomisen kyvyn suuntautumiselle. On ilmeistä, että meissä on aluksi lähtökohtaisesti usko siihen, mitä vanhemmat ja jatkossa muut auktoriteetit meille sanovat. Seuraava uskottavuuden taso on laajemmin sosiaalisuutta vahvistava: ryhmän paine synnyttää konformismia eli yhteneväisyyden odotusta ja jopa pakkoa tiedon ja mielipiteiden samankaltaistamiseen. Tästä karkein esimerkki on sota-propaganda. Kansainvälinen tutkijaryhmä julkaisi 2009 tutkimusraportin, jossa havaitun ryhmän normista poikkeamisen todettiin aiheuttavan samanlaisen keskushermostovasteen kuin tilanne, jossa ihminen on tehnyt virheen tai kokee kipua. Tämä vaste ohjaa yksilöä mukautumaan ryhmän normeihin. Konformismi näkyy myös aivoissa: kun olemme samaa mieltä varsinkin oman ryhmän kanssa, aivojen mielihyvääalueet hyrisevät tyytyväisenä. Näin automaattista laumasieluisuus pohjimmiltaan on (Klucharev ym. 2009, 140–151). Solomon Asch tutki jo 1950-luvulla myös syitä propagandan tehoon. Tulos: viesti, myös valheellinen, uppoaa sitä paremmin, mitä korkeammalta tai pidetyimmältä taholta se kerrotaan (Asch 1951, 177–190). Viestin toistaminen kerta toisensa jälkeen on omiaan lisäämään sen uskottavuutta todellisuusarvosta riippumatta. Vielä erityinen taso on ikäryhmään liittyvä. Juuri omalle ikäkaudelle tärkeän tiedon saa ikätovereilta. Se saattaa myös olla ristiriidassa aikaisemman sukupolven omaksuman tietopohjan kanssa ja siten on omiaan aiheuttamaan yhteisössä ristiriitaisuutta. Edellä mainitun luottamuksen kääntöpuolena on alttius huijatuksi tulemiselle. Hyvä johdanto tähän aihepiiriin on esimerkiksi psykiatri Hannu Lauerma teos *Usko, toivo ja huijaus* (Lauerma 2007).

Uskottavuuden arviointi

Tietyt tiedon lähteen fyysiset ominaisuudet ovat aivan keskeisiä uskottavuuden kannalta. Joku henkilö aina antaa nimen ja kasvot niin uutiselle kuin tieteelliselle teorialle. Tähän liittyy tietenkin se, että nimensä ja kasvonsa antanut henkilö on siten vahvasti sitoutunut esittämäänsä tietoon tai oppiin ja näin ollen vakuuttaa itse pitävänsä tietoa totena tai teoriaa lupaavana. Vaalehtelija mielellään laittaa liikkeelle viestinsä anonyyminä. Toiseksi me tunnistamme sen, kuuluuko tiedon esittäjä niiden mahdollisten ihmisten joukkoon, joihin yleensä luotamme etnisen ja kulttuurisen taustan, poliittisen näkemyksen, uskonnollisen vakaumuksen, oletetun yleisen tieto- ja sivistystason, sukupuolen, iän, ruumiinrakenteen tai muun ennakkoluulon perusteella. Painetulla sanalla on kautta aikojen ollut erityinen uskottavuus kuten sillä seikalla, onko asia jo televisiostakin tuttu.

Uskottavaksi tarkoitettu viesti joutuu oman arviointiprosessimme kohteeksi paitsi edellä kuvatun lähdeseulan muodossa niin suhteessa aiemmin omaksumiimme tietoihin ja uskomuksiin. On olennaista, onko viesti sopusoinnussa (konsonanssi) vai ristiriidassa (dissonanssi) käsitystemme kanssa (Festinger 1962, 93–107). Aistinelimemme ovat jo synnynnäisesti esiasettuneet havaitsemaan meille tärkeitä ilmiöitä, ja harjaantumisen myötä tämä valikoivuus vielä kasvaa. Tähän ei tarvita sen kauempaa haettua esimerkkiä kuin suppilovahveroiden poiminta syksyisessä metsässä. Poimija sivuuttaa väriloistoa hehkuvan metsän kauneuden ja on herkistynyt vain ruskeanharmaiden, alapinnaltaan tyypillisen ryppyisten jalkahattujen havaitsemiseen. Näin toimii myös mielen sisäinen uskomusseulamme. Vähemmän tärkeiksi arvioidut tiedot sivuutetaan ja ristiriitaisia tietoja ei edes havaita tai ne unohdetaan saman tien. Meille elintärkeä varmuuden tunne edellyttää jatkuvaa vahvistamista ja tätä vahvistusta jopa jatkuvasti haetaan. Vähin, mitä tarvitsemme, on tarve löytää sielunveli, samalla tavalla uskova ja ajatteleva. Hänen löytämisensä on yksi keskeinen uskomme vahvistaja. Toisaalta eräs mielisairauden keskeinen tunnusmerkki on, että sairas uskoo johonkin sellaiseen, johon hän ei saa ketään muuta uskomaan eikä pysty irrottautumaan tästä uskomuksestaan.

Usko, luottamus ja toiminta: mahdoton tulee mahdolliseksi

Meidän on kyettävä uskomaan voidaksemme reagoida ja toimia. Suurimman osan ajasta joudumme toimimaan ilman varsinaista tietoa. Meille on tarjolla niin historiasta kuin nykypäivästä lukemattomia sankareita, joita on siivittänyt uskomattomiin saavutuksiin juuri usko – usko asettamiinsa tavoitteisiin, usko käytettävissä oleviin keinovalikoimiin ja usko omaan itseen. Usko on vahvistanut motivaatiota ja motivaatio uskoa. Mahdoton on siten tullut mahdolliseksi. Mitkään suuret saavutukset eivät ole olleet mahdollista ilman laajaa yhteistyötä. Se taas on edellyttänyt voimaa uskon sosiaaliselta kaksoisveljeltä eli luottamukselta. Luottamus on uskoa siihen, että kumppani toimii saman päämäärän hyväksi ja jakaa samat käsitykset ja arvot. Usko on voinut kohdistua poliittisiin päämääriin, uskonnollisiin tavoitteisiin, taloudellisiin odotuksiin, teknisiin ja teknologisiin keksintöihin, taiteelliseen menestykseen tai tieteellisiin innovaatioihin. Maailmaa ja kehitystä eteenpäin vievä usko on aina edellyttänyt heittäytymistä johonkin vielä tuntemattomaan, mikä on pitänyt mukanaan myös erehtymisen ja epäonnistumisen mahdollisuudet. Uskonsa menettäminen on ollut traagista, uskonsa myötä onnistuminen on ollut triumfi.

Usko on tunnetta, jonka riskinä on sokaistuminen

Uskoa voi tiedon maailmassa verrata kiinnittymiseen silloin, kun puhutaan rakkaudesta (Britton 1998, 12). Kuten rakkaus kohdistuu toiseen henkilöön niin usko kohdistuu johonkin ajatukseen, ideaan, mielteeseen tai asiaan. Kumpaakin tunnetta voi monin tavoin niin heikentää kuin vahvistaa. Kuten rakkauden tunne kannattelee rakkaussuhdetta, niin usko tunteena kannattelee suhdettamme uskomisen kohteeseen. Rakkauden lailla uskokin voi olla sokea. Rakastumista ei ole maailmassa siksi, että elämä olisi ihanaa ja löytäisimme onnen vaan siksi, että löytäisimme lisääntymiskumppanin ja sitoutuisimme jälkipolvesta huolehtimiseen. Sivutuotteena voi kehittyä tyydyttävä ja onnellinen parisuhde mutta myös kaikenlaista sotkua ja sekaavuutta. Uskomista ei maailmassa ole siksi, että löytäisimme sielun autuuden. Uskomisen laji-tyypillinen tehtävä on johdattaa koko ajan laajenevaan tietoon, jonka avulla paremmin ymmärtää ja hallita sekä itseämme että maailmaa. Sivutuotteena voi syntyä myös mielenrauhaa ja uskonvarmuutta antava uskonsuhde, mutta myös mielettömyyksiin heittäytymistä ja tuhoa. Niin syvä rakastuminen kuin autuas uskomisen ovat äärimmäisen tyydyttäviä kokemuksia ja sellaisenaan ne voivat houkutellessa meitä pitämään niitä jopa ensisijaisina elämän tavoitteina (Gier 1987).

Tietäminen ja totuus: Uskomusten realisoituminen emansipaationa

Kun väitetään, että tiedetään jotain, tarkoittaa se, että joku väittää asian olevan kiistattomasti totta. Kiistattomuus voidaan saavuttaa vain näytön, evidenssin perusteella eli todentamalla jonkin menetelmän, mitan tai vaa'an avulla. Kun sanotaan, että uskotaan johonkin, tarkoittaa se hyväksymistä, että jokin seikka voi olla totta, mutta samalla hyväksytään kuitenkin asian epäiltävyyden ja epätotuuden mahdollisuus. Uskomuksilla on kolme keskeistä kohtaloa: 1) Uskomus testataan, se osoittautuu todeksi ja toimivaksi ja muuttuu neutraaliksi, rationaaliseksi tiedoksi, johon uskotaan perustellusti; 2) Uskomus testataan, se osoittautuu epätodeksi ja epäkelvoksi ja hylätään; 3) Uskomusta ei testata. a. Sitä ei testata, vaikka se olisi mahdollista, koska uskomus tyydyttää psyykkisiä tarpeita ja se säilyy henkilön psyykkisesti latautuneiden uskomusten repertuaarissa (rotuennakkoluulot, salaliittoteoriat, nationalistiset myytit). b. Sitä ei testata, koska siihen ei ole käyttökelpoisia menetelmiä (vaikka periaatteessa voisi olla) ja se kuuluu sosiaalisen tai poliittisen elämän mielipidevalikoimiin ja arvoihin (ideologiat, ismit). c. Sitä ei testata, koska se ei periaatteessakaan ole mahdollista siksi, että uskomus kohdistuu mielen sisäiseen, psyykkiseen todellisuuteen (tuonpuoleinen, fantasiamaailma, päiväunet). Tällainen uskomus on voinut olla historiallisesti osa kulttuuria ja ollut tavanomainen osa elämäntapaa, on edelleen osa sitä tai valitaan osaksi elämäntapaa (Piirtola 2022, 60). Meillä on kyky ja usein jopa palava halu jakaa joko rakas tai pelottava fantasiamme toisten kanssa. Se onnistuu usein, koska fantasiapohjamme on yhteneväinen ja siten meille tarjottu fantasia-aines tuntuu tutulta ja siksi helposti uskottavalta. Tämä on leikin, taiteen, viihteen, uskontojen ja ideologioiden kenttää.

Vanhoista uskomuksista luopuminen on suruprosessi

Brittonia (1998, 12–13) lainaten:

Kuitenkaan tunneperäiset reaktiomme eikä usein toimintammekaan odota tiedonvarmuutta, vaan toimimisemme perustuu usein pelkästään uskomiseen. Alkujaan olemme taipuvaisia pitämään uskomistamme tietämisenä ja uskomuksia faktoina. Olemme uskomustemme vankeja niin kauan kuin pidämme niitä totuuksina ja

näin on etenkin silloin, kun on kyse tiedostamattomista uskomuksista. Uskomustemme realisoituminen [luullusta tietämisestä] uskomuksiksi merkitsee vapautumista (emansipaatiota). Tällainen vapautuminen on psykoanalyysin tavoitteena. Vain psyykkisen kehityksen myötä todella tunnistamme, että me aktiivisesti uskomme johonkin emmekä elä yksinomaan faktojen maailmassa. Tällainen tunnustaminen on ensimmäinen aste siinä prosessissa, jossa luovumme tarpeettomasta uskomisesta, koska näin tulee epäily mahdolliseksi. Kognitiivinen, tieteellinen ja kulttuurinen kehitys ei ole pelkästään uusien ideoiden aikaansaamista vaan vanhoista uskomuksista luopumista. ... Vanhoista uskomuksista luopuminen vertautuu yhtä raskaaseen prosessiin kuin on rakkaan läheisen menettäminen. Molemmat edellyttävät suremista, tietoista luopumisprosessia, jotta sen enempää vainaja kuin vanha uskomus ei jäisi kummittelemaan mieleemme.

Koko ajan meillä on uskomuksia ja ne ovat välttämättömiä ja historiallisia eli aikaan sidottuja. Uskomuksista luopuminen on koko elämän kestävä prosessi. Mitä pitemmälle tässä päästään, sitä lähemmäksi totuutta tullaan. Viime kädessä kuitenkin totuutta on se, mitä oma kulttuurinen viiteryhmämme totuutena pitää ja minkä koemme toimivan.

Entä sitten?

Entä mitä iloa on siitä, että tunnemme uskomisen kykyämme aikaisempaa paremmin? Ensinnäkin on syytä nähdä ero sisäisen mielen maailman ja ulkoisen maailman välillä. Mielen ulkoisessa "rationaalimaailmassa" mielen sisäisen "irrationaalimaailman" ilmiöillä on vain vertauskuvallinen arvo. On kategoriavirhe edellyttää sisäisen mielen maailman totuuksille totuusarvoa mielen ulkoisessa maailmassa. Toisaalta on defensiivistä ja toden vastaista kieltää sisäisen psyykkisen todellisuuden olemassaolo vetoamalla edellä esitettyyn. Sisäisen psyykkisen todellisuuden jakaminen yhdessä merkitsee kokemusta jaetusta fantasiasta, mikä on parhaimmillaan tyydyttävä, voimaannuttava ja rikastava kokemus. Uskomisen dynamiikan vuoksi myös aikuinen, perusjärkevä ihminen saadaan uskomaan aivan mihin vaan ja sekoittamaan mielen sisäisen ja ulkoisen maailman totuudet keskenään. Eri kulttuurit ylläpitävät, edistävät, kannattelevat, uudistavat, tukahduttavat, vainoavat ja luovat mitä erilaisempia uskomuksia sekä uskoa.

Toiseksi on hyvä pyrkiä tiedostamaan tiedostamattomien fantasioidemme osuus ajattelusamme. Koska se ei lähtökohtaisesti ole mahdollista, niin tämä tarkoittaa tietoista varovaisuutta omien ajatustemme ja uskomustemme suhteen. Skeptikkoja on toki aina ollut (Grah-Wilder 2016), mutta nyt esitetty näkemys antaa jäsenyöneempiä perusteita harkitsevuutemme määrätietoiselle ja jatkuvalla kehittämiselle. Näin siksi, että emme yllättävissä poikkeustilanteissa luulisi itsestämme liikoja, että emme pelkäisi suhteettomasti emmekä etsisi syyllisiä vääristä suunnista ja että emme antautuisi avuttoman riippuvaisuuden tilaan vaikeuksien edessä. Kolmanneksi: omasta terveydestä ja fyysisestä kunnosta ja terveydestä halutaan ja osataan paremmin pitää huolta, kun fysiologiaa tunnetaan. Vastaavalla tavalla uskomisen kyvyn ymmärtäminen voi antaa intoa sekä omasta että yhteiskuntamme henkisestä ilmapiiristä ja terveydestä huolehtimiseen. Uskomisen kyky, niin kuin kaikki muutkin kykymme, etsii koko ajan toteutumistaan ja kohteita. Vallitsee uskomisen nälkä. Pitkään riutuneelle kelpaa helposti huonompikin ravinto. Sellainen tilanne altistaa herkkäuskoisuudelle, joka ansaitsisi niin ikään oman tutkielmansa. Uskon vahvistamisen sosiaalinen merkitys korostuu yhteiskunnallisissa murroksissa ja kriiseissä. Toisaalta on tärkeä nähdä uskon koettelemisen tärkeys. Kirjailija W.

Somerset Maugham on joskus todennut: ”Jos et muuta uskomuksiasi, elämäsi tulee olemaan samanlaista ikuisesti. Olisiko se hyvä juttu?” Tätä voi miettiä.

Omia ja yhteiskunnan vallitsevia uskomuksia kyseenalaistamalla voimme edistää jotain sellaista muutosta, joka tekee maastamme paremman, viihtyisämmän, oikeudenmukaisemman, suvaitsevamman ja tasa-arvoisemman. Me olemme kehittyneet uskomaan vallitsevia näkökohtia ja pitämään oikeina vallitsevia olosuhteita. Se ei suinkaan tarkoita, että vallitsevat näkökohdat olisivat oikeita tai että ne olisivat parhaita mahdollisia. Omia uskomuksiamme ja vallitsevia käsityksiämme kyseenalaistamalla voimme olla aloittamassa muutoksia, jotka mullistavat omaa elämäämme ja kenties maailmaa.

Kirjallisuus

Asch, Salomon

1952 Effects of group pressure on the modification and distortion of judgments. – Harold Guetzkow (toim.), *Groups, Leadership and Men: Research in Human Relations*, 177–190. New York: Carnegie Press.

Britton, Ronald

1998 *Belief and Imagination: Explorations in Psychoanalysis*. London: Routledge.

Carpelan, Henrik

1978 Melanie Kleinin psykoanalyttinen teoria. – Yrjö Alanen & Veikko Tähkä (toim.), *Psykoanalyysin ja psykoterapian suuntauksia*, 84–97. Helsinki: Weilin&Göös.

Cosmides, Leda & John Tooby

1997 *Evolutionary Psychology. A Primer*. http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/courses/620/pdf_files/evol_psych.pdf

Festinger, Leon

1962 Cognitive Dissonance. *Scientific American* 207(4): 93–107.

Fodor, Jerry

1983 *The Modularity of Mind: An Essay on Faculty Psychology*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Gier Nicholas F.

1987 *God, Reason and the Evangelicals: The Case against Evangelical Rationalism*. University Press of America.

Grahn-Wilder, Malin (toim.)

2016 *Skeptisismi. Epäilyn ja etsimisen filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.

Isaacs, Susan

2003 (1952) The nature and function of phantasy. – Ricardo Steiner (toim.), *Unconscious Phantasy*, 145–198. London: Karnac.

Klucharev, Vasily, Kaisa Hytönen, Mark Rijpkema, Ale Smidts & Guillén Fernández

2009 Reinforcement Learning Signal Predicts Social Conformity. *Neuron* 61(1): 140–151. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.11.027>

Lauerma, Hannu

2007 *Usko, toivo ja huijaus. Rohkaisusta johdattelun kautta psykoterroriin*. Helsinki: Kustannus Oy DUODECIM.

Piirtola, Olli

2021 Mielikuvitus neurotieteen kuvaamana ja merkitys puhekielen evoluution kannalta. *Tieteessä tapahtuu* 3: 25–32. <https://journal.fi/tt/article/view/109242>

Piirtola, Olli

2022 Mukavista uskomuksista luopuminen on ainoa tapa edetä kohti todempaa maailmankuvaa. *Suomen kuvalehti* 43: 60.

Steiner, Ricardo

2003 Introduction. – Ricardo Steiner (toim.), *Unconscious Phantasy*, 1–66. London: Karnac.

Tieteen termipankki

2016 Filosofia: Ockhamin partaveitsi. https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:Ockhamin_partaveitsi

Viitala, Jussi

2003 *Inhimillinen eläin, eläimellinen ihminen*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Vyshedskiy Andrey

2019 Neuroscience of Imagination and Implications for Human Evolution. *Current Neurobiology* 10(2): 89–109. <https://doi.org/10.31234/osf.io/skxwc>

Ylikoski, Petri & Tomi Kokkonen

2009 *Evoluutio ja ihmisluento*. Helsinki: Gaudeamus.